

DİZİN TÜRLERİ

Gülğün CİNOL

Konuya girmeden önce, anlam kaymalarını önlemek ve çalışma alanını kesin olarak belirtebilmek için «dizin» kavramını açıklamak yararlı olacaktır.

En geniş anlamıyla dizin, bir koleksiyonu meydana getiren malzemenin belli bir sıraya göre yapılan ve o koleksiyonun en kolay ve rahat biçimde kullanılmasına yardım eden, yer ve içindekileri gösteren bir listedir. Bu listelerden bazıları belli bir konuyu ele alır, fakat belli bir koleksiyondaki eserlerin yerini göstermekten uzak bir niteliktedir. Bu tür listelere «BİBLİYOGRAFYA» adı verilmektedir.

Kütüphanecilikte kullanılan anlamıyla dizin, bir kütüphanenin bütün koleksiyonunu gösteren listedir. Bu tür listelere «KATALOG» adını vermekteyiz. Katalog fişi içine aldığı yayında belli bazı malzemenin bulunabileceği sayfeleri verebilir; meselâ fiş, «Bibliyografya : S. 410-412» notuna sahip olabilir.

Asıl konumuz olan «DİZİNLEME BİLİM VE TEKNİĞİ» alanında ki dizin ise, aranan bilginin yerini bulmayı kolaylaştırma amacıyla belli bir tekniğe göre hazırlanmış ve

araştırmacıyı kitap, süreli yayın ve diğer malzemenin içindekilere en kısa yoldan götüren bir anahtardır.

Bibliyografya bilim ve tekniği konusu içine giren «Bibliyografyalar» ile kütüphanecilik bilimi alanı içine giren «kütüphane katalogları» na ek olarak, herhangi bir konuya ilgi duyan araştırmacı veya öğrencinin gereğini duyduğu dizin tipleri şekil açısından:

- 1 — Kitap dizini,
- 2 — Dergi literatürü dizini,
- 3 — Gazete malzemesi dizini,
- 4 — Koleksiyon ya da antoloji literatürü dizini,

olmak üzere dört gruba ayrılabilir. Konu, yer ve kişi adları, patent, formül gibi öğelerle temellenen bu tipler, yayının niteliğine en uygun bir dizinleme tekniğine göre birbirinden yararlanmış veya ayrı bütünler halinde hazırlanırlar. Dizinler muhteva bakımından da sınıflandırılabilirler. En sık rastlananları: 1 — Konu dizini, 2 — Kişi adları dizini, 3 — Yer adları dizini, 4 — Patent dizini, 5 — Formül dizini... Bu tipler daha da arttırılabilir. Tümü de yayının niteliğine uygun şu veya bu tekniğe (alfabetik, sistematik, alfa-

betik-sistemantik...) göre birbirinden yararlanmış ya da yararlanmamış bütünler halinde olup, kitap dergi, gazete, koleksiyon, antoloji gibi yayımların literatür dizinlerinin muhtevalarından başka birşey değildir. Kitap dizinleri daha çok kişi ve yer adlarının alfabetik bir düzende listelenmesi gibi oldukça ilkel ve mekanik bir metodla dizilmektedir. Pek azında konuya yer verildiğinden, araştırmacıya yardımdan ve gerçek anlamından uzaktırlar.

Gazete dizinleri, gazeteleri en elverişli bir yolda kullanmada en önemli yer göstericidirler. Bütün gazeteler aynı olayları aşağı yukarı aynı zamanda yayınladıklarından olayın tarihi, arananın bulunmasında yeterli bir ip ucu olabilmektedir. Tarihler dizinine **Americana Annual**, tek gazete dizinine ise **New York Times Index** örnek olarak gösterilebilir. Her ikisi de genel ilgi duyulan bütün gazete maddelerinin bir dizini şeklinde kullanılabilen olup, mahallî olaylar için elverişli olamamaktadırlar. 1913 yılından bu yana New York'ta basılan **New York Times Index**, genel mahiyette bir dizindir. İki aylık fasiküller ve yıllık kümüle ciltleri halinde basılmakta, tarih, sahife ve sütun için tam referans vermektedir.

Diğer bir dizin tipi de birçok konu alanını içine alan «Koleksiyon Literatürü» dizinleridir. Öğrenci için olsun, herhangi bir araştırmacı için olsun, özel bir deneme, söylev ya da aktarma veya özel bir konu ile il-

gili bir seçmenin yerini her antolojinin dizinini ayrı ayrı gözden geçirecek bulmak oldukça can sıkıcı ve zaman kaybettirici bir çaba olduğundan, bu gibi araştırmaları kolaylaştıracak araçların gereği duyulmuş, koleksiyon literatürü dizini bu ihtiyaçtan doğmuştur. Koleksiyonlarda literatür dizinleri periyodik ve gazete dizinlerinin genel görüşünü izler, fakat yalnızca kitapları içine alır. Denemeler, makaleler ve türlü konulardaki konuşmalar gibi koleksiyonlarda genel literatür dizinleri bulunur. **Essay and General Literature Index** (deneme ve genel literatür dizini) bu tür dizine bir örnektir. Şiir, hikâye ve oyun koleksiyonlarının dizinleri vardır. Bu tiplere örnek, **Granger's Index to Poetry** (Granger şiir dizini), **The Short Story Index** (Kısa hikâye dizini) ve **The Play Index** (Oyunlar dizini) dir. Yazara, konuya, başlığa ve referans yerine göre dizinleme antolojiiyi toplayanın adını, antolojinin başlığını ve deneme, şiir, hikâye ya da oyunların bulunabileceği sayfa veya sayfaları içine almaktadır.» (1)

Biography Index (Biyografi dizini), tek ya da çok kişiyi içine alan en son çıkmış biyografi kitaplarını dizinlemekte olup 1946'dan bu yana yayınlanmaktadır. 1934 yılından bu yana süregelen **Essay and General Literature Index** ise **Biography Index** gibi New York'ta basılmakta,

(1) Gates, Jean Key : **Guide to the use of books and libraries**. New York, 1962, 99. s. Bu konuda verilen bilgiler genellikle bu kitaptaki «Indexes» başlıklı bölümlerden yararlanarak yazılmıştır.)

denemeleri, makaleleri ve türlü konu alanlarına giren konuşmaları dizinlemektedir. **Granger's Index to Poetry and Recitations** (Granger'in şiir ve tekrarlamalar dizini) ise, ardından da anlaşılacağı gibi başlık ve yazar adına göre şiirin ilk koleksiyonlarını, şiir ve nesirdeki tekrarlamaları, diyalogları, nutukları ve dram sanatından seçmeleri dizinler.

En çok aranan ve çalışmamızda en önemli yeri tutacak olan en yararlı dizin tipi «Dergi literatürü dizini» dir (Türkiye'de 1950 yıllarından bu yana denemelerine başlanmış olup gerçek anlamda hazırlanmış olanları parmakla gösterilecek kadar azdır). Bu tür dizinlerin başlıca görevi dergilerdeki konuların yerini göstermektir. Başarılı denebilecek bir dergi literatürü dizini sadece büyük, genel konuları değil, her konunun türlü alt gruplarını da listeler. Bir konunun birçok fazlalarının her biri ile ilgili materyelin nerede bulunabileceğini gösterir. (2) Meselâ «Edebiyat» konusu aşağıdaki alt grupları içine almaktadır. (3)

- Edebiyat
- Ed. — Değerlen.
- Ed. — Eleştirme
- Ed. — Felsefe
- Ed. — Sosyal götü.
- Ed. — Teknik
- Ed. — Dinî
- Ed. — Eski

- Ed. — Modern
- Ed. ve Ortaçağ
- Ed. ve felsefe
- Ed. ve fen
- Ed ve meslek
- Ed. ve müzik
- Ed. ve politika
- Ed. ve senet
- Ed. ve sosyal prob.
- Ed. ve tarih

Detaylı olarak bölünmüş konuları ve sayısız karşılıklı yollamaları ile dizin, seçmiş olduğu konuda dar ve sınırlı olma çabasındaki öğrenci ya da araştırmacı için değerli yardımlar sağlayıcı, güvenilir bir anahtardır. Batının bilimsel ve ekonomik gelişmesinin kaçınılmaz ve tabii sonucu olarak dergi literatürü dizinlerinde de önemli aşamalar görülmektedir. Bilimsel ilerlemelerin artışına paralel olarak sayıca büyük artışlar gösteren her konudaki dergilerin dizinlemesi belli bir düzene göre olup hazırlanan dergi literatürü dizinlerinin her biri belli bir çeşit (genel, bilimsel, tahsil ve terbiyeye ait, ticaretle ilgili v.b.) dergi grubunu kapsamakta, kapsadıkları periyodiklerin listeleri (Türkiye Makaleler Bibliyografyası'nda da görüldüğü gibi) dizinlerin her sayısının önünde verilmektedir.

Genellikle bir dizin, diğer bir dizinin gösterdiği dergileri içine almamaktadır. Bu sebeple herhangi bir sorumuza cevap vermede yardımcı olabilecek birçok dergi çeşidi (Türkiye'deki gibi tek bir dizin

(2) Gates, Jean Key : a.g.y., 89. s.

(3) **International Index**'ten adapte edilmiştir. April, 1956 - March, 1957 (New York, The H. W. Wilson Company, 1957), 404 - 405. s.

incelenerek değil) ancak birçok dizin elde geçirilerek tesbit edilebilmektedir.. Meselâ «Uygurluk» konusunda hangi dergilerin bulunduğunu anlamak için ele aldığımız aşağı yukarı aynı zamana ait üç dizinde aynı başlık altında birbirinden farklı bilgiler bulmaktayız. Böylece her dizin önem bakımından diğerlerinden farksız olmaktadır. Dolayısıyla tek bir dizin incelemekle konu hakkında tam bilgi edinmek mümkün olamamaktadır.

«Dergi makalelerinin yeri, cilt, sayfa, sayının tarihi verilerek gösterilir. Genellikle her makale konu ve yazar adına göre listelenir. Bazı dizinler sadece makale adını kapsarken, diğerleri konuyu dizinler. Bazı dizinler, sadece periyodiklerde görülen bibliyografyalar, biyografyalar, ya da kitap eleştirileri gibi bazı bölümleri gösterir.» (4)

Dergi literatürü dizinleri konu kapsamına giren, çok sayıda derginin literatür dizinlerinden başka, «tek bir derginin literatür dizini» tipine de çalışmamızda yer vermemiz gerekmektedir. Çok sayıda derginin literatürü nasıl dizinlenebiliyorsa, tek bir derginin literatürü de temelde aynı, ayrıntılarda ise pek az farklı bir yöntemle listelenmektedir. Her iki tipte de dizinlenen malzeme dergi malzemesidir. Yalnız birinci tipte listelenen koleksiyon tek

değil birçok derginin literatürüdür. Ayrıca arananın (düz yazı, şiir, formül, şekil, harita, vb.) yerini gösteren bilgiler aşağı yukarı şöyle sıralanmıştır :

1 — Derginin adı, 2 — Derginin cildi, 3 — Derginin fasikül numarası, 4 — Derginin tarihi, 5 — Derginin sayfa numarası.

Dizinlenmiş dergide yani «Tek bir derginin literatür dizini» tipinde genellikle aranan bilginin yeri aynıdır. Yalnız dergi «tek» olduğu için artık dergi adının belirtilmesinin gereği kalmamıştır.

Tek bir derginin literatür dizini tipinin Batı'daki en yetkin örneği kuşkusuz American Chemical Society tarafından yayımlanmakta olan **Chemical Abstracts**⁵ için hazırlanmış olanlarıdır. «Olanlarıdır» demekteyiz, çünkü bu süreli yayın için

(5) Belli bir dalda yeryüzünde çıkmış bütün makalelerin sürekli olarak izlenmesi bilim adamları için imkânsızdır. Büyük çabalar sonucu elde edilen bir buluş belki de yeryüzünün bir başka ülkesinde yıllar önce yapılmış olabilir. Bu nedenle makale özeti veren dergilerin önemi büyüktür. Abstractlar özet veren dergilerdir. Özellikle fen bilimleri alanında çok gelişmiş olup, tarihle ilgili makale özetlerini veren «Historical Abstracts» gibi Sosyal Bilim alanlarının herhangi bir dalında çıkmakta olanları da vardır. Kimya dalında yayımlanmakta olan makalelerin kısa kısa açıklamaları (özet olarak) değeri ile ilgili aydınlatıcı bilgiler veren **Chemical Abstracts**, yeryüzünde kimya konusundaki en son yayımları, buluşları ve yenilikleri izlemek zorunda olan bilginin en değerli yardımcısıdır. Kimya dalında çıkmış bütün makaleleri tek tek okumak yerine, bilim adamları tarafından hazırlanan abstract'taki makale özetlerinden kendisine yararlanları en kısa zamanda bulabilme imkânı küçümsenemez bir kolaylıktır. Ayrıca abstract'larda makalelerin hangi yıl, nerede (hangi dergide) yayımlandığı da özetlere ek olarak verilmektedir.

hazırlanmakta olan dizin tipleri birdenfazladır. Ayrıca elektronik beyin aracılığı ile hazırlanan kilometrelerce uzunluktaki manyetik bantlar üzerine tesbit edilmiş dizinler yayının kimya ile ilgili niteliğine uygun olarak, kapsam açısından da türlü-lük göstermektedirler. Yayındaki dizinler :

- 1 — Yazar adları dizini
- 2 — Konu dizini
- 3 — Anahtar - kelime dizini
- 4 — Formül dizini
- 5 — Patent dizini

olmak üzere beş tiptir. Bunlardan «yazar adları dizini» alfabetik olarak listelenmiş olup, bu dizinden ayrı bir bütün olarak hazırlanmakta olan «konu dizini»ni her sayının arkasında bulunan ve «bir çeşit konu dizini eki» olarak niteliyebileceğimiz ayrı bir «anahtar-kelime dizini» tamamlamaktadır. Anahtar-kelime dizinin temel amacı süreli yayının içine aldığı konu malzemesine, bölüme bakma gereği duyulmadan en kısa zamanda girebilme imkânını sağlamaktır. Girişler bu dizin tipinde yayının başlık ve metinlerinin her ikisinden çıkarılmış olup dergide görülen terimlerle sınırlanmamıştır. Özel bir özet içinde olan, bölüm başlığında görülen kelimeler, tek giriş olarak kullanılmamıştır.

Formül dizininde ise oldukça dikkate değer nitelikler göze çarpmaktadır. Bu dizin tipi, konu dizinin herhangi bölümünün yerini tutmaktadır. Formül dizininden, dizinin kullanılmasında önemli kolaylıklar sağlamakta olan göndermeler, «konu dizini» ne yapılmaktadır. Bileşikler formüllerine ve adlarına göre listelenmekte, formüllerdeki sembollerse alfabetik bir düzenle şu şekilde dizilmektedir: Tek karbon (C) atomunun bulunduğu bütün formüller dizilişlerinde « CCl_2O , CCl_4 , $CHCl_3$, CHN , $CHNO$, CH_2Br_2 , CH_2O , CH_3Cl , C_2Ca , $C_2H_4O_2$ » örneğinde de görüldüğü gibi iki karbon (C_2) atomu taşıyanlardan önceki sırada yer almaktadır. Molekül formülü başlıkları formülün gösterdiği bileşiklerin tercih edilen adlarına göre alfabetik olarak listelenmiştir. Böylece her giriş şu öğelerden meydana gelmektedir: Bileşiğin formülü, ismi, seyrek de olsa değiştirilen kelime ya da ifadesi, cilt numarası, sütunu.

Chemical Abstracts'in oldukça önemli dizin tiplerinden en ilgi çekici olanı «Patent dizini» dir. Dergi, iki ayrı patent dizini yayınlamakta, yayınlanan dizinler şu başlıkları taşımaktadır :

- 1 — Numerical Patent Index
- 2 — Patent Concordance

Birinci tipte, her patent (buluş), ilgili olduğu ülke adı altında patent

numarası ve yer referansı verilerek listelenmiş olup ülke adları alfabetik olarak dizilmiştir. Daha değişik bir görünüşü olan ikinci tip dizinin özelliklerine gelince: Dergide önceden yayınlanmış olan bir özeti patentine uyan bir patent' (buluş) **Chemical Abstracts** her zaman almaktadır. Bu tip bir buluş özetlenmekte, fakat **Patent Concordance**'ta gösterilmektedir. Ayrıca gerçek bir akrabalığı olan yeni bir akraba patent basılmadıkça hiçbir girişi tek bir sayıdan başka sayılarda tekrarlanmamaktadır. Üç sütun halindeki dizinin birinci sütunu, başlıkla gösterilen ülkede ortaya çıkan buluşları listelemektedir. İkinci sütun, birinci sütunda listelenen patentin göster-

diği buluşa akraba olan diğer patentleri listelemekte, üçüncü sütun ise birinci sütunda gösterilen patentin **Chemical Abstracts**'taki özeti yerini vermektedir.

Herhangi bir patentün üçüncü sütundaki yer referansının verilmesi, bu patent için hiç bir özeti yayınlanmadığını göstermektedir. Dizin, patentün yerini gösteren bilgilerden başka, özeti ilk defa çıkmış olan patente akraba olan ve **Chemical Abstracts**'ın içine aldığı bütün patentlerin tam bir listesini vermektedir. İkinci sütunda listelenen patentlerin her biri ilgili olduğu ülke adı altında, ilk olarak özeti çıkan patente gönderen numara ile dizinde ayrı olarak listelenmektedir.